

**Van suffix tot telwoord tot bijwoord:
degrammaticalisering en (re)grammaticalisering van *tig***

Muriel Norde

1. Inleiding¹

Het morfeem (-)*tig* heeft zowel in semantisch als in morfosyntactisch opzicht verschillende veranderingen doorgemaakt, die schematisch zijn weergegeven in (1):²

- (1) PIE 'tien' > PGm 'tiental' > PGm 'x10' > NI 'veel' > NI 'zeer'
zelfstandig > zelfstandig > gebonden > zelfstandig > zelfstandig

Van een vorm van het PIE woord voor 'tien' heeft dit morfeem zich aldus ontwikkeld tot een PGm woord voor 'tiental', dat vervolgens gesuffigeerd werd. In het Nederlands (maar ook in het Duits en in het Fries) heeft het suffix zich vervolgens weer 'gedesuffigeerd' en de betekenis 'onbepaalde (grote) hoeveelheid' verworven (zie (2)b). De meest recente ontwikkeling is die tot intensiverend bijwoord, als in (2)c:

- (2) a. twintig, dertig ... negentig
b. dat heb ik je nu al **tig** keer uitgelegd.
c. er waren **tig** veel mensen die al vanaf Arnemuiden in de file zaten[@]

Opmerkelijk genoeg heeft de desuffigering van *tig* nauwelijks de aandacht van de Neerlandici getrokken. Mij zijn slechts twee artikelen bekend die *tig* tot onderwerp hebben, en deze zijn alweer enige tijd geleden verschenen, te weten Van Marle 1985 en Hamans 1993. Sinds 1984 staat het zelfstandige *tig* al wel in de Van Dale, en ook de E-ANS wijdt er enige regels aan. Het gebruik van *tig* als intensiverend bijwoord is ook gesignaleerd in Van Marle 1985, maar is verder bij mijn weten nog niet tot woordenboeken en grammatica's doorgedrongen.

In dit artikel zal ik in grote lijnen een beschrijving geven van de twee veranderingen die (-)tig heeft doorgemaakt. Daarbij wil ik aantonen dat er bij deze verandering sprake is van respectievelijk degrammaticalisering en grammaticalisering, en deze termen zullen kort worden toegelicht in hoofdstuk 2. Daarna volgt een beschrijving van de historische ontwikkelingen, waarbij ik voor de volledigheid ook kort in zal gaan op de etymologie van het suffix *-tig* in hoofdstuk 3. De desuffixering van *-tig* zal besproken worden in hoofdstuk 4, en de daarop volgende ontwikkeling tot intensiverend bijwoord in hoofdstuk 5. In het samenvattende hoofdstuk zal ik ingaan op de betekenis van de geschiedenis van (-)tig voor de theorievorming rond grammaticalisering en degrammaticalisering.

Voor de voorbeeldzinnen van *tig* als onbepaald telwoord heb ik gebruik gemaakt van het digitale krantenarchief van LexisNexis. Voorbeelden van *tig* als intensiverend bijwoord zijn zo informeel en recent dat ze vrijwel alleen met zoekmachines te vinden zijn in internetfora en chatboxen. Wanneer een voorbeeld uit een dergelijke bron afkomstig is, wordt dit aangegeven door een “@”. Deze voorbeelden zijn in 2005 en 2006 gezocht (met Google), maar sommige ervan zijn inmiddels als weer van het web verdwenen. Om de lezer niet te vervelen, heb ik de (vaak ellenlange) URLs weggelaten — men kan deze en vergelijkbare voorbeelden immers gemakkelijk met behulp van zoekmachines (terug)vinden.

2. Grammaticalisering en degrammaticalisering

2.1. Grammaticalisering

Het onderzoek naar het ontstaan van grammaticale morfemen en structuren is zo oud als de taalkunde zelf, en de term hiervoor, grammaticalisering, werd al in 1912 gemunt door Antoine Meillet, die *grammaticalisation* definieerde als “l’attribution du caractère grammaticale à un mot jadis autonome” (Meillet 1912:131). Halverwege de jaren tachtig van de vorige eeuw kwam grammaticalisering opnieuw in de belangstelling te staan, en zwol de stroom publicaties over dit fenomeen snel aan. Zonder overdrijving kan men stellen, dat het onderzoek naar grammaticalisering de historische taalkunde uit het slop heeft gehaald waar het in de hoogtijdagen van de formalistische taalkunde in terecht was gekomen. Hieronder geef ik twee van de meest geciteerde definities:

Grammaticalization consists in the increase of the range of a morpheme advancing from a lexical to a grammatical or from a grammatical to a more grammatical formant. (Kuryłowicz 1975 [1965]:52)

With the term ‘grammaticalization’ we refer essentially to an evolution whereby linguistic units lose in semantic complexity, pragmatic significance, syntactic freedom, and phonetic substance, respectively (Heine & Reh 1984:15)

Grofweg kan men twee types grammaticalisering onderscheiden. Bij het eerste type verliest een inhoudswoord zijn concrete betekenis, waarbij het tegelijkertijd een aantal morfologische en syntactische veranderingen ondergaat (bv. verlies van flectie en syntactische vrijheid) en vaak ook fonologische reductie. Zo is het voegwoord *terwijl* gegrammaticaliseerd uit middelnederlands *ter wīle (dat)* ‘in de tijd dat’, gaat het voornaamwoord *men* terug op het woord ‘man’ en is het woord *richting* hard op weg een voorzetsel te worden (*de kinderen stormden richting de tafel*). Wat grammaticalisering zo’n aantrekkelijk onderzoeksobject maakt, is dat men vaak vergelijkbare veranderingen aantreft in veel andere (onverwante) talen. Het Nederlandse *men* heeft bijvoorbeeld een parallel in het Franse *on* (< Latijn *homo* ‘man’), en zowel het Zweeds als het Frans kennen een voorzetsel ‘bij’ dat ontstaan is uit een zelfstandig naamwoord voor ‘huis’: Frans *chez* uit Latijn *casa* en Zweeds *hos* uit PSc **hus*. Andere voorbeelden zijn werkwoorden van beweging die zich ontwikkelen tot hulpwerkwoorden van toekomstende tijd (Nl *gaan*, Eng *to be going to* etc.), of woorden voor lichaamsdelen die zich ontwikkelen tot voorzetsels van plaats (De *bag* ‘achter’ < ODe *baker* ‘rug’; Aranda *ingkerne* ‘rug; achter’³).

Bij het tweede type grammaticalisering (zie de definitie van Kuryłowicz hierboven) ontwikkelt het functiewoord zich tot een gebonden morfeem, waarbij het nog verdere reductie ondergaat (zowel semantisch als fonetisch). Voorbeelden hiervan zijn het passiefsuffix *-s(t)* in de Scandinavische talen, dat terug te voeren is op een reflexief pronomen ‘zich’ (ACC *sik* of DAT *sēr*). Ook de ‘zwakke’ verledentijdsvormen op *-de / -te* zijn vermoedelijk door grammaticalisering ontstaan uit een constructie met een hulpwerkwoord ‘doen’ (*‘leg- deed’ > ‘legde’).

Sommige onderzoekers beschouwen alleen het eerste type grammaticalisering als grammaticalisering, en menen dat er bij het tweede type slechts sprake is van “increasing bondedness” (zie bv. Idiatov te versch.). Een uitgebreide discussie van dit standpunt voert ons te ver van het onderwerp af, en ik zal hier volstaan met de constatering dat er bij de hierboven genoemde voorbeelden niet slechts sprake is van clitisering en suffigering, maar ook van semantische en fonologische verandering. Daarom is het m.i. gerechtvaardigd om ook deze veranderingen onder grammaticalisering te scharen.

Een laatste term die in dit verband genoemd moet worden is het onvertaalbare “cline” (Hopper & Traugott 1993:6). Zelfs moedertaalsprekers van het Engels weten doorgaans niet wat dit precies betekent, maar door Hopper & Traugott (1993:6f.) wordt deze term gedefinieerd als: “a natural pathway along which forms evolve, a kind of linguistic “slippery slope” which guides the development of forms.”⁴ Zij onderscheiden twee “clines”, de “cline of grammaticality” in (3) en de “cline of lexicality” (4):

(3) content item > grammatical word > clitic > inflectional affix

(4) a basket *full* (of eggs ...) > a cup*ful* (of water) > hope*ful*

De eerste “cline” geeft aan hoe inhoudswoorden zich ontwikkelen tot functiewoorden, om zich vervolgens eventueel verder te ontwikkelen tot enclitisch morfeem of verbuigingsaffix; de tweede “cline” laat zien hoe een lid van een samenstelling een afleidingssuffix kan worden.⁵ Een belangrijk aspect van beide clines (vooral de eerste) is dat zij overwegend unidirectioneel zijn, dat wil zeggen, veranderingen hebben altijd betrekking op een verschuiving van “links” naar “rechts” op de cline. Een inhoudswoord kan een functiewoord worden, en een enclitisch morfeem een affix, maar het omgekeerde komt veel minder voor, en is volgens sommigen zelfs uitgesloten. Op dit punt kom ik in de volgende paragraaf terug.

2.2. *Degrammaticalisering*

Zo populair als grammaticalisering als onderzoeksobject is, zo verguisd werd degrammaticalisering toen de eerste casussen hierover gepubliceerd werden. De term degrammaticalisering werd in 1982 gemunt door Christian Lehmann, voor een fenomeen

dat volgens hem niet kon bestaan, omdat taalverandering volgens hem strikt unidirectioneel is:

“[...] no cogent examples of degrammaticalization have been found. This result is important because it allows us to recognize grammaticalization at the synchronic level. Given two variants which are related by the parameters of grammaticalization [...] *we can always tell which way the grammaticalization goes, or must have gone. The significance of this for the purposes of internal reconstruction is obvious [...]*” (Lehmann 1995 [1982]:19; mijn cursivering)

Een onbedoeld effect van Lehmanns gebruik van de term is geweest dat men op zoek ging naar voorbeelden van degrammaticalisering, en deze ook vond. Werden deze gevallen aanvankelijk nog afgedaan als “statistically insignificant” (Heine, Claudi & Hünnemeyer 1991:5), tegenwoordig is de meest gangbare opvatting dat degrammaticalisering wel degelijk bestaat, ook al is het veel zeldzamer dan grammaticalisering. In Haspelmaths (2004:23) woorden: “a presumed absolute universal had to be weakened to a statistical universal”. Voorbeelden van degrammaticalisering zijn de s-genitief in het Engels en het Continentaal Scandinavisch, die zich van affix naar enclitisch morfeem ontwikkeld heeft (Norde 2002, 2006a), of het Welsh bezittelijk voornaamwoord *eiddo* ‘zijn’ dat zich ontwikkeld heeft tot een zelfstandig naamwoord met de betekenis ‘bezit’ (Willis te versch.).

Wat in de vorige paragraaf is geschreven over de twee types grammaticalisering, geldt ook voor degrammaticalisering, dat wil zeggen dat volgens sommigen alleen echt sprake is van degrammaticalisering wanneer een grammaticaal morfeem zich ontwikkeld tot een lexicaal morfeem.⁶ In die visie zou de s-genitief geen voorbeeld van degrammaticalisering zijn, maar slechts een geval van “decreasing bondedness”. Echter, net als bij de grammaticalisering van gebonden morfemen, treedt bij degrammaticalisering van gebonden morfemen niet slechts een verandering in de morfologische gebondenheid op, maar gaat deze samen met semantische en fonologische veranderingen (voor de s-genitief zie Norde 2006a). Het is om die reden m.i.

gerechtvaardigd om elke verandering van rechts naar links op één van de “clines” als degrammaticalisering te beschouwen.

Tot slot dient nog gewezen te worden op een belangrijk verschil tussen grammaticalisering en degrammaticalisering, namelijk dat degrammaticalisering zich in alle mij bekende gevallen beperkt tot één enkele verschuiving van grammaticaal tot lexicaal of tot “minder grammaticaal”. Waar bij grammaticalisering sprake kan zijn van een domino-effect (een inhoudswoord kan alle stadia op een cline doorlopen totdat het uiteindelijk een affix is geworden), is dit bij degrammaticalisering nooit het geval. Niets wijst er bijvoorbeeld op dat de s-genitief zich zal gaan ontwikkelen tot, bijvoorbeeld, een bezittelijk voornaamwoord (zie verder Norde te versch.).

2.3. *Criteria*

Zoals in de voorgaande twee paragrafen reeds is beschreven, zijn zowel grammaticalisering als degrammaticalisering een samenloop van semantische, morfologische, syntactische en (soms) fonologische veranderingen (zie bv. Lehmann 1995 [1982]:122ff.; Hopper & Traugott 2003:99ff.). Om vast te stellen of er sprake is van grammaticalisering dan wel degrammaticalisering, worden daarom de volgende veranderingsmechanismen als criteria gehanteerd:⁷

1. Semantische reductie
2. Decategorisering
3. Morfologisering (clitisering en / of suffigering)
4. Fonologische reductie

Bij grammaticalisering wordt, afhankelijk van het type, een aantal van deze mechanismen altijd aangetroffen. De tegenpolen van deze mechanismen (toename van semantische substantie, desuffigering etc.) zijn bij grammaticalisering uiteraard uitgesloten.

Onder semantische reductie wordt verstaan dat een element zijn concrete betekenis verliest, bijvoorbeeld wanneer het Ouddeense zelfstandig naamwoord *baker* met de betekenis ‘rug’ veranderde in een voorzetsel *bag* met de abstractere betekenis ‘achter’. Decategorisering (Hopper & Traugott 2003:106ff.) houdt in dat een gegrammaticaliseerd

morfeem bepaalde grammaticale eigenschappen is kwijtgeraakt. Zo kan het Deense *bag* ‘achter’, in tegenstelling tot het Ouddeense *baker* ‘rug’ niet meer verbogen worden of voorafgegaan worden door een lidwoord (*baker* is overigens de nominatiefvorm met uitgang *-er*). Met morfologisering bedoelt men dat een zelfstandig morfeem een gebonden morfeem wordt, zoals toen het Oudscandinavische enclitisch pronomen *sik* in het Oudijslands een enclitische mediopassiefmarkeerder werd (als in *laugask* ‘hij wast zich’). Fonologische reductie tenslotte houdt in dat gegrammaticaliseerde vormen vaak korter worden, vergelijk het Oudijslanse voorbeeld waarin *=sk* korter is dan *sik*. Bij de overgang van inhoudswoord naar functiewoord treedt fonologische reductie overigens lang niet altijd op (vgl. het voorzetsel *rihting*).

Bij degrammaticalisering mogen we de tegenpolen van bovengenoemde mechanismen verwachten, dat wil zeggen toename van semantische substantie, recategorisering (verwerving van grammaticale eigenschappen zoals flectie), demorfologisering (declitisering of desuffigering) en toename van fonologische substantie. Ook hier geldt echter weer dat het uitmaakt met wat voor type verandering we te maken hebben. Bij een degrammaticalisering van enclitisch morfeem naar functiewoord treedt bijvoorbeeld wel demorfologisering (declitisering) op, bij een verandering van functiewoord naar inhoudswoord niet. Omgekeerd neemt bij de overgang van functiewoord naar inhoudswoord de semantische substantie toe, maar hoeft dat bij een overgang van enclitisch morfeem naar functiewoord niet het geval te zijn.

3. Van zelfstandig naamwoord naar suffix

De moderne Germaanse talen vormen tientallen met behulp van een suffix (Nl *-tig*; Dui *-zig*; Eng. *-ty*, Fri *-tich*, Zw *-tio*). Tientallen konden in de oudere fasen van de Germaanse talen op verschillende manieren gevormd worden. Representanten van de belangrijkste vier woordvormingsprocessen zijn Got. ACC *fimf tiguns* ‘vijftig’; Got. *sibuntehund* ‘zeventig’; OE *hundseofontig* ‘zeventig’ en OHD *sibunzo* ‘zeventig’. *-Tig* en zijn cognaten behoren tot het eerste type, dat te herleiden is tot een Proto-Germaanse u-stam **texu-* / **tezu-* die op zijn beurt ontstaan is uit PIE **dékʷm* ‘tien’ (Ross & Berns 1992:602ff.). De term voor ‘veertig’ was dus van oorsprong ‘vier tien, tientallen’.⁸ Het Oudijslanse substantief *tigr*, *tegr* ‘groep van 10’ heeft dezelfde oorsprong.

Het is duidelijk dat de ontwikkeling van het suffix *-tig* voldoet aan alle criteria van grammaticalisering die in 2.3 genoemd zijn. Er is sprake van semantische reductie (het suffix *-tig* heeft niet langer de betekenis ‘tiental’, maar wordt pas betekenisvol in combinatie met een telwoord, waarbij het dat telwoord vertienvoudigd). Decategorisering heeft ook duidelijk plaats gevonden — het suffix kan niet, zoals zijn substantivische voorganger, zelf op enige manier verbogen worden of bepaald worden door een lidwoord. Verder is het gesuffigeerd, dus morfologisering is ook opgetreden. En tenslotte is het suffix fonologisch gereduceerd.

4. Van suffix naar telwoord

4.1. Inleiding

De ontwikkeling van *-tig* tot onbepaald telwoord is een relatief recent fenomeen. In het WNT (XVII: I, verschenen in 1960) wordt enkel nog het suffix *-tig* vermeld, en pas sinds 1984 is het opgenomen in de Van Dale (Van der Sijs 2001:1097). Het heeft een informeel karakter, maar wordt, zoals wij hieronder zullen zien, ook in geschreven Nederlands regelmatig aangetroffen. Het gebruik van *tig* als onbepaald telwoord is ook mogelijk in respectievelijk het Fries (*tich*) en het Duits (*zig*; zie de voorbeelden in (5)). Alle drie de talen kennen bovendien een rangtelwoord *tigste / tichste / zigste* (zie(6)):

(5) Die kerel heeft al **tig** vriendinnen gehad
Dy keardel hat al **tich** freondinnen hân
Der Kerl hat schon **zig** Freundinnen gehabt

(6) Je vraagt dat nu al voor de **tigste** keer!
Do fregest da no al foar de **tichste** kear!
Du fragst das jetzt schon zum **zigsten** Mal!

In tegenstelling tot andere telwoorden, wordt *tig* altijd beklemtoond. In het Nederlands en het Fries heeft dit geleid tot een verschil in uitspraak: het suffix wordt uitgesproken als [təx] en het onbepaalde telwoord als [tix]. In het Duits bestaat een dergelijk uitspraakverschil niet (daar heeft het suffix ook geen schwa), maar ook hier is *zig* altijd beklemtoond.

Voor zover mij bekend, heeft zich in de overige Germaanse talen een dergelijke ontwikkeling niet voorgedaan. Er zijn wel uit andere talen gevallen bekend waarbij een telwoordsuffix gedesuffigeerd is, maar deze zijn toch niet geheel vergelijkbaar met *tig*. Ik kom daar in 4.5 op terug.

4.2. *Data*

Naar voorbeelden van *tig* als onbepaald telwoord heb ik gezocht in de databank van de dbnl en het digitale krantenarchief van LexisNexis. In de dbnl heb ik enkel bronnen aangetroffen waarin het verschijnsel *tig* in taalkundige werken beschreven wordt. Voorbeelden uit literaire werken heeft dit niet opgeleverd. In de Nederlandse dagbladen en regionale kranten die op LexisNexis doorzoekbaar zijn, wordt *tig* wel regelmatig aangetroffen. In alle Nederlandse nieuwsbronnen gezamenlijk over de gehele beschikbare periode (vanaf 1990 of later) wordt *tig* meer dan duizend maal aangetroffen⁹ (en dan wordt de zoekopdracht geweigerd). Ik heb daarom in de volgende deelcorpora gezocht:

- ◆ *NRC Handelsblad*, 1992-2005¹⁰
- ◆ *Het Parool*, 1992-2005
- ◆ *Algemeen Dagblad*, 1992-2005
- ◆ Alle Nederlandse nieuwsbronnen van het afgelopen jaar, uitgevoerd op 26-07-06

De resultaten van de eerste drie zoekacties staan in Tabel 1.

*****

Tabel 1 ongeveer hier

*****

Er vanuit gaande dat de grootte van de subcorpora vergelijkbaar is (LexisNexis geeft daar geen informatie over), bevestigen de getallen in Tabel 1 dat *tig* behoort tot het informele taalgebruik, en dus in frequentie omgekeerd evenredig is aan het stilistisch niveau van de betreffende krant. Uit Tabel 1 valt niet op te maken of er sprake is van een toename, daarvoor zijn de getallen te klein.

Bij de tweede zoekactie (in alle Nederlandse nieuwsbronnen van het afgelopen jaar), was het aantal voorbeelden per krant te klein om in tabelvorm weer te geven. Wel heeft deze actie nog aanvullende voorbeelden opgeleverd, en enige informatie over het gebruik van *tig* als bijwoord (zie 5.1).

In verreweg de meeste gevallen staat *tig* attributief bij telbare substantieven, waarvan voorbeelden zijn gegeven in (7). De meest frequente collocatie is die met *keer*, dat in dat geval in het enkelvoud blijft staan (hetgeen ook het geval is bij andere telwoorden: *drie keer*, *zoveel keer*). Van de 219 voorkomsten van *tig* als onbepaald telwoord, is 66 maal sprake van de frase *tig keer*.¹¹ Slechts éénmaal werd *tig* gevolgd wordt door een ontelbaar substantief (voorbeeld (8)).

- (7) Ik heb de dames van Cinemien ook **tig** keer gewaarschuwd dat zij hun geld vooral niet moesten zetten op zo'n ongewis plan. (*Parool* 12-12-03)
We hebben al **tig** hulpverleners en andere praatjesmakers op bezoek gehad. (*NRC* 12-04-05)
Die Scholten woont nu al **tig** jaar in Bloemendaal, gaat het boek weer over Twente. (*Parool* 22-04-00)
Al had ze vorige week met een joint tussen de lippen en **tig** glazen bier op dat ongeluk veroorzaakt, het zou haar nog niet kwalijk zijn genomen. (*AD* 26-10-01)
- (8) Ze hebben het liefst jonge mensen, die zijn goedkoper. Maar ze verlangen ook **tig** ervaring (*Parool* 01-03-94)

Tevens heb ik één zin aangetroffen waarin *tig* als zelfstandig naamwoord met de betekenis 'tiental' optreedt. Dit gebruik is mij onbekend, mogelijk betreft het hier een creatieve inval van de auteur:

- (9) Of die zondagmiddag in het Nijmeegse Kolpinghuis, waar een **tig** of negen liefhebbers luisterde naar de psychedelische klanken van een toen nog onbekende groep uit Engeland. (*De Gelderlander*, 28-01-06)

Dat taalgebruikers zich ervan bewust zijn dat het onbepaalde telwoord *tig* afkomstig is van het suffix *-tig* blijkt uit het feit dat *tig* regelmatig tussen aanhalingstekens staat, of zelfs vooraf gegaan wordt door een koppelteken:

- (10) Van Persie heeft **'tig'** begeleiders. (NRC 18-06-05)
Dat geldt ook voor de **-tig** andere instanties die het systeem gaan gebruiken. (NRC 06-04-93)

Het telwoord kan ook zelfstandig gebruikt worden (d.w.z. zonder dat het attributief staat), als in de volgende voorbeelden:

- (11) Er lopen bij Daimler-Benz **tig** van dit soort projecten. (NRC 10-11-97)
Dus wint Yoeri Takken, de nummer **tig** in het KNSB-klassement (AD 24-02-98)
'Ik heb zo vaak zo hard gereden, maar nu ook op het belangrijkste moment.
Daarvoor wist ik nooit wat ik moest antwoorden als ze naar mijn hoogtepunten vroegen. Zilver op de WK afstanden, brons op de WK sprint (met een grimlach), mijn officieuze wereldrecords, een **van de tig**. (Parool 17-03-03)
[I]edereen tussen de twaalf en de ...**tig** met een beetje gevoel voor rijden mag de baan op (AD 17-09-93)

Daarnaast komt *tig* geregeld voor in kwantitatieve constructies, zoals hieronder:

- (12) Suikerklontjes krijgen ze elke dag, een stuk of **tig**. (AD 26-03-2004)
Zij hebben in elk geval nogal eens een meevaller van een miljardje of **tig**. (AD 30-06-00)
Terwijl een kilometertje of **tig** verderop een complete, glimmend opgepoetste baan ligt, klaar voor gebruik. (AD 01-02-99)
Een illussie [sic] of **tig** armer [...] (AD 03-03-93)
Vraag je hem hoe laat het optreden begint, dan zegt hij: 'Een uurtje of **tig**' (Parool 26-09-98)

Tig kan ook het eerste lid uitmaken van een samenstelling. Dit kan een samengesteld telwoord zijn, zoals in (13), of een ander type samenstelling, zoals in (14).

- (13) Ik val voor een T-shirtje van de Hema van een paar gulden en het volgende moment koop ik een Dior-rok van **tig-duizend** gulden. (Parool 25-11-95)
Zelf dacht Anky van Grunsven dat ze slechts een kans van 'een op **tig** miljoen' maakte. (AD 14-09-00)
Wat is nu 55 miljoen op een budget van **tig** miljard? (Parool 12-11-98)
- (14) Op de zwarte markt worden Tamagotchi's voor het **tig**-voudige verkocht. (NRC 28-06-97)
[B]edenk daarbij dat de materie voor het voortgezet onderwijs **tig**-maal ingewikkelder is. (NRC 13-02-92)

Hij bezit 45 procent van de aandelen, die hij vorig jaar naar de beurs bracht en die vervolgens in waarde zijn **ver-tig-voudigd**. (*Parool* 16-02-99)

Wanneer leert een chauffeur op een **tig-tonner** eens om te gaan met dat dodelijk wapen waar hij in zit? (*AD/Rotterdams Dagblad* 26-11-05)

Zoals uit de hier behandelde voorbeelden al blijkt, kan *tig* onbepaalde hoeveelheden van verschillende grootten aanduiden. In de volgende paragraaf ga ik hier nader op in.

4.3. “Hoeveel is **tig**?”

De onbepaalde hoeveelheid die door *tig* wordt aangeduid is contextafhankelijk. In samenstellingen als *tig-duizend* of *tig-miljoen* (zie de voorbeelden in (13)) heeft *tig* de betekenis ‘enkele’: ‘enkele duizenden’, ‘enkele miljoenen’. Ook in de voorbeelden in (15) zal *tig* niet meer dan 5 à 10 betekenen, in (16) niet meer dan 20.

(15) Niets kan in een keer, zo werkt de Arnhemse politiek niet. De rituele rondedansen die onze **tig-partijen-coalitie** nu al bijna vier jaar meent te moeten uitvoeren, en die tot besluiteloosheid en gekissebis leiden, maken dat er eerst nog eens een inspraakronde moet plaatsvinden. (*De Gelderlander*, 30-09-05)
Als ze voor de televisie zit met Gerard en er is een autoreclame op tv, tikt ze hem zachtjes op zijn knie. Zegt: "Wat treffen we het goed, daar kunnen we er **tig** van kopen." (*BN/DeStem*, 12-04-06)

(16) Even bellen of faxen met thuis en dan te weten komen dat het hier in Nederland een graadje of **tig** onder nul was, terwijl wij aan de rand van een of ander zwembad naar een leuk wedstrijdje lagen te kijken.

Tig kan echter ook (veel) grotere hoeveelheden aanduiden. In voorbeeld (17) kan *tig* enkele tientallen aanduiden, in (18) maximaal 100. In (19) is al sprake van enkele honderden en in (20) zelfs van duizenden.

(17) Men heeft **tig** jaar een bedrijf gehad, belasting betaald en zich uit de naad gewerkt. (*NRC* 01-12-04)

(18) De boksers worden door een microfoonstem voorgesteld: blauw, honderd **tig** kilo, Gerrit de Cock. (*Deventer dagblad*, 01-10-05)

- (19) U hebt daarvoor voor veel geld een monster van een pc aangeschaft, met een supersnelle processor, een riant intern geheugen, **tig** gigabyte harde schijf [...] (*Trouw*, 17-12-05)
- (20) Dat de vader van de toekomstige koningin (Maxima, red.) **tig** mensen heeft laten vermoorden, dat is pas erg (*AD* 13-10-03)

Interessant aan het gebruik van *tig* op discussiefora is, dat het woord zelf ook regelmatig onderwerp van gesprek wordt, waarschijnlijk niet alleen omdat *tig* onbepaald is, maar ook omdat het een overdrijvend karakter kan hebben. Hieronder volgen enkele voorbeelden.

- (21) “Ik ga geen scooter/brommer rijden. Ik rijd nooit grote afstanden naar school of naar mijn werk. Kijk in de situatie van Willem kan ik heb begripen: elke dag tig kilometer rijden op je fiets is kut.”
 -“ wat versta je onder tig?? meer dan 10 km??”
 -“ Meer dan 10 km ja”[@]
- “ Ik begin mij aan die uit de hand gelopen ruzie van jullie behoorlijk te ergeren en vraag mij af of jullie niks beters te doen hebben dan het vervuilen van tig nieuwsgroepen. Kap daar eens mee.”
 -“ Hoeveel is tig?”
 -“ Meer dan 1....en maakt dat ueberhaupt wat uit?”[@]
- “ Hoeveel is 'tig'?”
 - “alles vanaf twin"“TIG””[@]
- [discussie over Van Gaal]
 -“Hij is wel tig keer zo goed als Baan.”
 -“hoeveel tig .....twintig dertig veertig vijftig zestig zeventig tachtig of negentig?”
 -“Hij is in ieder geval beter, hoeveel tig weet ik niet. Maar daar gaat het ook niet om.”
 -“ok maar dan moet je ook niet zeggen dat ie tig beter is dan baan”[@]

Hoewel het op zich niet ongebruikelijk is dat onbepaalde hoeveelheden of grootheden worden bevraagd (vgl. bv. *Wat versta je onder “een noodeind” fietsen?*), meen ik dat met name het derde voorbeeld aangeeft, dat *tig* als onbepaald telwoord nog niet sterk ingesleten is en dat sprekers zich er bewust van kunnen zijn dat ze een suffix als telwoord gebruiken.

4.4. *Parallele ontwikkeling of ontlening?*

Aangezien *tig* en zijn verwanten in drie nauw verwante en geografisch nabije talen aangetroffen worden, zou wellicht in één of twee talen van ontlening sprake kunnen zijn. Het is niet onaannemelijk dat het Fries het gebruik van *tich* gekopieerd heeft uit het Nederlands, daar alle Friezen het Nederlands beheersen. Voor het Nederlandse *tig* wordt ontlening uit het Duits wel aangenomen (Van der Sijs 2001: 266, 505), hoewel dit volgens Van Marle (1985:147n.) onwaarschijnlijk is: “Geen van mijn informanten kende het Duitse *zig* ‘zeer veel’; ik heb geen aanwijzingen tot mijn beschikking die wijzen op Duitse invloed op het ontstaan en –interessanter nog- de ontwikkeling van *tig* in het Nederlands.” Dat Van Marle’s informanten niet van het Duitse equivalent op de hoogte waren zegt natuurlijk niet zo veel – niet uit te sluiten valt dat het gebruik van *tig* als onbepaald telwoord het Nederlands binnengekomen is in de eerste helft van de vorige eeuw toen er überhaupt veel germanismen in het Nederlands opgenomen werden.

De vraag of *tig* aan het Duits ontleend is zal ik, op basis van de mij bekende gegevens, in dit artikel niet kunnen beantwoorden. Vast staat in elk geval, dat het gebruik van *tig* als onbepaald telwoord een grote vlucht heeft genomen. In 5.3 zal ik bovendien betogen dat het Nederlandse *tig* en het Duitse *zig* zich waarschijnlijk onafhankelijk van elkaar tot intensiverend bijwoord hebben ontwikkeld. Voor de vraag of *tig* een voorbeeld van degrammaticalisering is, is het bovendien niet van belang of de desuffigering alleen in het Duits of, onafhankelijk van elkaar, zowel in het Duits als het Nederlands plaatsgevonden heeft.

4.5. *Theoretische discussie*

De desuffigering van *-tig* heeft men op verschillende manieren willen verklaren. Van Marle (1985) oppert dat het zelfstandig gebruik van *tig* van oorsprong humoristisch bedoeld was (dezelfde suggestie wordt gedaan in *Deutsches Wörterbuch* voor het Duits), maar zeker is dit niet. In ieder geval heeft het immer beklemtoonde *tig* duidelijk een emfatische functie, en wekt het zelfs vaak de indruk van overdrijving. Verder maakt Van Marle aannemelijk dat *tig* aanvankelijk slechts in enkele min of meer vaste verbindingen gebruikt kon worden,¹² waarna het zich naar steeds meer contexten verspreidde. Gezien

de hoge relatieve frequentie van *tig keer* (zie 4.2) zou dit m.i. heel goed de eerste constructie kunnen zijn waarin *tig* attributief voorkomt. Mogelijk wordt *tig* in de toekomst ook steeds gebruikelijker bij niet-telbare substantieven, zoals in voorbeeld (8).

Een andere verklaring voor de opkomst van *tig* is te vinden in Hamans (1993). Volgens hem is het suffix *-tig* een “confusivum” met een eigen betekenis ‘tiental’, waardoor het zich heeft kunnen ontwikkelen tot een zelfstandig morfeem. Deze redenering vind ik echter niet erg overtuigend. Veel derivatieve suffixen hebben een eigen betekenis, bv. *-es* of *-in* voor ‘vrouwelijk’, zonder dat deze ook maar de geringste neiging tot emancipatie vertonen.

Desuffixering van derivatieve elementen is op zich geen onbekend verschijnsel (zie bv. Ramat 1992). Brinton & Traugott (2005:40, 60) spreken in dergelijke gevallen van “knipsels” (*clippings*): de lexicale basis wordt van het derivatiesuffix afgeknipt waarbij (een gedeelte van) de semantiek van de basis op het suffix overgedragen wordt. Engelse voorbeelden hiervan zijn *ade* ‘fruitdrank’ (< *lemonade*); *ism* ‘doctrine’ (< *fascism* etc.); *ology* ‘onderzoeksobject’ (< *sociology* etc.). In deze voorbeelden heeft het suffix een hyperoniem geworden met een algemene, overkoepelende betekenis.¹³

Ook bij telwoordsuffixen zijn meer gevallen van desuffixering bekend, bijvoorbeeld het engelse *teens* ‘(jongeren in) de leeftijd tussen 13 en 19’ (*teens, girls in their teens*) of het Italiaanse *anta* als in *ha passato gli anta* ‘hij is de veertig gepasseerd’ (*quaranta* ‘40’ is het eerste telwoord in het Italiaans dat het suffix *-anta* heeft).

Volgens Van Bree (2004:161) worden suffixen in dergelijke gevallen geherinterpreteerd als lid van een samenstelling. Een voorbeeld hiervan dat Van Bree geeft is *-schap*, als in *bedrijfschap, productschap*, dat ook zelfstandig gebruikt kan worden: *schap: de regering wil geen dwang opleggen bij de oprichting der schappen* (voorbeeld uit Van Dale). Ook *tig* zou hiervan een voorbeeld zijn. Het komt mij echter voor, dat er bij *tig* toch iets anders aan de hand is. Alle hierboven genoemde gevallen, met uitzondering van *tig*, kunnen beschouwd worden als lexicalisering: “recruitment of linguistic material to enrich the lexicon” (Hopper & Traugott 2003:134). Cruciaal hierbij is dat een morfeem uit zijn context wordt gerukt om gebruikt te worden als lexicaal element, bijvoorbeeld een zelfstandig naamwoord, zoals in de gevallen hierboven. *Tig*

daarentegen wordt in dezelfde contexten gebruikt als de telwoorden waarin het een suffix is. Het kan absoluut niet als zelfstandig naamwoord gebruikt worden: **hij is de tig gepasseerd* (in de betekenis ‘hij is boven de twintig’) of **mensen in hun tigen* ‘mensen van 20 en ouder’. Daarbij is *tig* niet een hyperoniem, zoals bijvoorbeeld *isms* en *teens* dat zijn. Het betekent immers niet: ‘alle tientallen van 20 tot en met 90’.

Met andere woorden, *tig* is tot onbepaald telwoord geëvolueerd binnen de constructie waarin het ook als suffix binnen tientallen voorkomt. Zulke geleidelijke veranderingen waarbij de constructie zelf niet verandert, wijzen niet op lexicalisering, maar juist op (de)grammaticalisering. Blijft over de vraag of er bij *tig* sprake is van grammaticalisering dan wel degrammaticalisering. Hoewel de term degrammaticalisering in dit verband al enkele malen gevallen is, heb ik dat nog niet formeel aangetoond. Beschouwen wij daarom nogmaals de vier criteria uit 2.3. Wanneer er “gs” tussen haakjes staat mogen wij verwachten dat de betreffende verandering bij grammaticalisering optreedt, bij “dgs” dat deze verandering te vinden is bij een degrammaticalisering:

1. Semantische reductie (gs) / toename semantische substantie (dgs)
2. Decategorisering (gs) / recategorisering (dgs)
3. Morfologisering (gs) / demorfologisering (dgs)
4. Fonologische reductie (gs) / toename fonologische substantie (dgs)

Als *tig* inderdaad een voorbeeld van degrammaticalisering zou zijn, zouden wij enkel de veranderingen die met “(dgs)” gemarkeerd zijn moeten aantreffen. Dit blijkt inderdaad het geval. Het suffix *-tig* heeft weinig semantische substantie, maar dient slechts om het er aan voorafgaande telwoord te vertienvoudigen. Het onbepaalde telwoord draagt juist wel zelfstandig betekenis: ‘(zeer) grote hoeveelheid’. De toename in semantische substantie is klein, maar dat is gebruikelijk bij degrammaticalisering (en niet bij lexicalisering). Ook recategorisering treedt in lichte mate op. Weliswaar is *tig* geen zelfstandig naamwoord geworden dat verbogen kan worden en diverse attributen bij zich kan hebben, maar het kan wel als rangtelwoord verbogen worden (*tigste*).¹⁴ Dat *tig* een voorbeeld is van demorfologisering is evident — het is immers geen gebonden morfeem

meer. Tenslotte is ook de fonologische substantie toegenomen, aangezien de schwa in het suffix ([təx]) een volle vocaal ([tux]) geworden is.

Het lijkt, kortom, een uitgemaakte zaak dat *tig* een voorbeeld van degrammaticalisering is. Toch is lang niet iedereen daarvan overtuigd, en in de volgende paragraaf zal ik op enkele punten van kritiek ingaan.

4.6. Kritiek

Volgens Haspelmath (2004:31) is *tig* (evenals het hierboven genoemde *-teen* en *-anta*) geherinterpreteerd als het tweede lid in een samenstelling, waardoor het zich makkelijk los kon maken van het voorafgaande telwoord. Deze analyse brengt echter nogal wat problemen met zich mee, zoals wij hierboven al hebben gezien. Een tweede argument dat Haspelmath naar voren brengt is dat bij de verzelfstandiging van *-tig*, *-teen* etc. de identiteit van de constructie niet behouden blijft. Dit is, zoals wij in de vorige paragraaf hebben gezien, inderdaad het geval bij *-teen* en *-anta*, maar niet bij *tig*: als zelfstandig telwoord wordt dit in dezelfde constructies gebruikt als de telwoorden waarin het een suffix was.

Lehmann (2004:171ff.) bekritiseert het Duitse equivalent *zig* om andere redenen. Hierbij dient in het achterhoofd gehouden te worden dat Lehmann een fervent ontkenner van het bestaan van degrammaticalisering is, en er dus alles aan zal doen om het ontstaan van *zig* op een andere manier te verklaren. Volgens Lehmann is er geen enkel bewijs dat *zig* uit *-zig* is ontstaan, omdat niet aangetoond kan worden dat er in de geschiedenis van het Duits een periode is geweest waarin *-zig* wel als suffix voorkwam, maar niet als onbepaald telwoord, hetgeen hij omschrijft als “the non-demonstrability of non-existence”. Uit filosofisch oogpunt is dit zeker een interessante stellingname, maar de consequenties voor de historische taalkunde zijn niet te overzien. Immers, dankzij de “non-demonstrability of non-existence” kan men ook niet aantonen dat de Engelse auxiliare futurumconstructie *to be going to* gegrammaticaliseerd is uit een lexicaal werkwoord van beweging *to go*. Dat *to be going to* in oudere teksten niet gebruikt wordt om de toekomst aan te duiden wil immers niet zeggen dat die constructie destijds niet bestond. Dit realiseert Lehmann zich natuurlijk ook wel, en daarom stelt hij dat sommige

talen zo goed gedocumenteerd zijn dat de afwezigheid van een bepaalde vorm of constructie in de bronnen erop wijst dat deze op dat moment ook echt niet in de taal voorkwam. Voorbeelden van degrammaticalisering daarentegen, waaronder *zig*, zouden stammen uit “much earlier stages of languages that are much worse documented”. Dit nogal opportunistische onderscheid tussen “goedgedocumenteerde” en “veel slechter gedocumenteerde” stadia lijkt enkel te zijn aangebracht om alle gevallen van degrammaticalisering naar het rijk der fabelen te kunnen verwijzen. Hier moet ik echter aan toevoegen dat Lehmann ook hoge eisen stelt aan mogelijke voorbeelden van grammaticalisering. Zo vindt hij bijvoorbeeld gereconstrueerde vormen ontoelaatbaar als bewijs (p. 156).

Maar waarom zou *zig*, ondanks de hoge ouderdom die het volgens Lehmann zou hebben, in oudere teksten niet voorkomen? Ook daar heeft Lehmann een verklaring voor: *zig* is typisch voor de spreektaal, en zou daarom in geschreven documenten vermeden worden. Het meest waarschijnlijk is volgens hem, dat PGM **texu-* zich ontwikkelde tot telwoordsuffix en daarnaast in gebruik bleef als zelfstandige vorm, waarbij het de betekenisverandering ‘tiental’ > ‘veel’ onderging. De ontwikkeling die Lehmann schetst is echter buitengewoon onwaarschijnlijk. Het zou namelijk inhouden dat het zelfstandige *zig / tig* ruim duizend jaar een verborgen leven in redelijk goedgedocumenteerde talen zou hebben geleid, zonder ook maar één enkele keer opgeschreven te worden, als betrof het hier een allerintiemst lichaamsdeel of met taboes omgeven handeling (en zelfs deze treft men in de bronnen aan).

In het geval van *zig / tig* is het bovendien zeer onaannemelijk deze ontwikkeling teruggaat tot slecht gedocumenteerde oudere taalfasen. Zoals reeds is opgemerkt zal men het lemma *tig* tevergeefs zoeken in het relevante deel van het WNT (1960), en komt het pas sinds 1984 in de Van Dale voor. Het Duitse *zig* is wel te vinden komt wel voor in band 15 van *Deutsches Wörterbuch* uit 1956. Hierin wordt een voorbeeld gegeven uit een tekst uit 1935 (*ein neues klatschlexikon in zig bänden herauszugeben*), maar er staat uitdrukkelijk bij vermeld dat het zelfstandig gebruik pas mogelijk is geworden *in jüngster Zeit*. Tenslotte wijst de schrijfwijze <-tig> (zie (10)) erop dat het telwoord vaak nog met het suffix geassocieerd wordt.

5. Van telwoord naar intensiverend bijwoord

5.1. *Inleiding*

Het onbepaalde telwoord *tig* lijkt momenteel onderhevig te zijn aan een nieuwe verandering, namelijk de ontwikkeling tot intensiverend bijwoord:

- (22) Hebben jullie ook van die tv-programma's die je ondanks herhaling **tig** leuk blijft vinden[@]

Intensiverende bijwoorden geven aan dat een bepaalde eigenschap, uitgedrukt door een bijwoord of bijvoeglijk naamwoord, in zeer hoge mate aanwezig is. Ze behoren tot de groep graadaanduidende bijwoorden, die op verschillende wijzen gedefinieerd en geassocieerd worden (zie bv. Klein 1998, Lorenz 2002). Verderop in dit artikel zal ik gebruik maken van de indeling van Klein, om vast te stellen wat voor type bijwoord *tig* is (zie 5.3).¹⁵

Tig kan ook bijwoorden of bijvoeglijke naamwoorden in de vergelijkende trap modifieren, waar het synoniem is aan 'veel, een heleboel':

- (23) beetje jammer, middelburg is toch **tig** leuker.[@]

Bijwoorden met een kwantitatieve functie kunnen overigens niet altijd als bijwoord van graad optreden. Het Nederlandse *veel* kan bijvoorbeeld enkel als kwantitatief element gebruikt worden (*veel geld, zij is veel ouder*, maar **hij is veel intelligent*), terwijl *weinig* beide functies kan hebben (*weinig geld, zij is weinig ouder* en **hij is weinig intelligent*; Klein 1998:32).¹⁶ Ik kom hier in 5.4 op terug.

5.2. *Data*

De in dit hoofdstuk behandelde ontwikkeling is van zo'n recente datum dat zij (nog) niet voor alle sprekers van het Nederlands aanvaardbaar of zelfs maar bekend is. Toch moet *tig* als intensiverend bijwoord al enige decennia bestaan, want Van Marle (1985:146) rept er reeds over. Voorbeelden van *tig* als intensiverend bijwoord heb ik vrijwel uitsluitend in informele bronnen op internet gevonden.

Tig kan de betekenis van zowel een bijwoord ((24)), een bijvoeglijke naamwoord ((25)), als het onbepaald telwoord *veel* ((26)) intensiveren:

- (24) Het is nu al **tig** laat (of vroeg) en ik heb nog steeds geen zin om naar bed te gaan.[@]
Ik heb de film zelf ook **tig** vaak gezien, en inderdaad is hij goed, maar we leven niet in hollywood.[@]
- (25) maar **tig** leuk dat die in Porutgal [sic] gaat voetballuh[@]
die telefoon is **-tig** lelijk, proolly¹⁷ **-tig** duur en duidelijk **-tig** overkill[@]
- (26) Ik denk dat **daar tig** veel antwoorduh op kommuh...[@]
Ik vind gouda altijd zo eng rond een uur of 11 :o want dan loopt er **tig** veel politie[@]

Daarnaast kan *tig*, zoals reeds gesteld in 5.1, kwantificerend gebruikt worden bij de overtreffende trap van zowel bijwoorden ((27)) als bijvoeglijke naamwoorden ((28)):

- (27) Het laden gaat bij mij wel **tig** sneller als bij de demo, daar ben ik wel blij om[@]
Ik vind die betonnen scheiding dus **tig** beter te pruimen dan die gamma schuttinkies.[@]
- (28) Vroeger zou ik ECHT NIET na het uitgaan naar de Chinees gaan, want shoarma is toch **tig** lekkerder.[@]
Voor dit soort zaken maken ze de boete alleen maar **tig** duurder.[@]

Omdat veel sprekers (waaronder ikzelf) het gebruik van *tig* als bijwoord niet kennen, rees het vermoeden dat dit beperkt zou kunnen zijn tot bepaalde regionale variëteiten. Helaas heeft het digitaal krantenarchief (dat ook regionale dagbladen bevat) hierover geen uitsluitsel kunnen geven, omdat men daar geen zoekopdrachten kan uitvoeren die meer dan 1000 “hits” op zouden leveren (en men kan bij de regionale bladen niet per krant zoeken). Ik heb dus niet verder kunnen zoeken dan in alle kranten van het afgelopen jaar, en dat leverde geen voorbeelden op. Vervolgens heb ik gezocht op alle hierboven genoemde combinaties van *tig* met bijwoord, adjectief of *heel* en de comparatieven daarvan, en dat leverde alleen drie voorbeelden van *tig meer* op, uit de *Zwolse Courant* (03-12-05), het *Rotterdams Dagblad* (10-09-03) en *De Gelderlander* (12-04-99). Over een eventuele regionale gebondenheid kan ik dus geen uitsluitsel geven. Of het typisch

jongerentaal is, kan ik op dit moment ook niet zeggen. Hier ligt wellicht een fraaie taak voor een dialectoloog.

In het Duits (dat ik verder niet uitgebreid heb onderzocht) lijkt *zig* als intensiverend bijwoord een soortgelijke status te hebben als in het Nederlands. Volgens mijn informant was deze constructie absoluut onmogelijk, maar toch heb ik er op internet voorbeelden van gevonden:

- (29) Für mich ja auch, aber ich hab diesen Film schon **zig** oft gesehen.[@]
Das einzige blöde ist, Du kannst keine Bücher dann kaufen, anderseits auch wieder gut, sonst käme da nicht raus ohne **zig** viel Geld ausgegeben zu haben[@]

Omdat het gebruik als bijwoord zowel in het Nederlands als in het Duits beperkt lijkt te zijn, lijkt het mij weinig waarschijnlijk dat het Nederlands deze constructie uit het Duits overgenomen heeft. Veeleer is hier sprake van parallelle ontwikkeling, hetgeen bij grammaticalisering (en in 5.4 zal ik betogen dat wij daar hier mee te maken hebben) zeer gebruikelijk is (vgl. Heine & Kuteva 2002).

5.3. *Bijwoorden van graad*

Klein (1998:20ff.) onderscheidt 8 verschillende klassen bijwoorden van graad, afhankelijk van de mate waarin deze bijwoorden een eigenschap intensiveren dan wel minimaliseren Kleins indeling is weergegeven in Tabel 2.¹⁸

*****

Tabel 2 ongeveer hier

*****

Om vast te stellen tot welke klasse een bepaald bijwoord behoort, maakt Klein gebruik van zg. “suspension tests”. Een dergelijke test geeft aan of een bijwoord “overtroffen” kan worden door een bijwoord met een sterker intensiverend effect. In Tabel 3 geef ik voorbeelden van suspension tests voor de intensiverende bijwoorden (klasse VI t/m VIII zijn minimaliseerders en zijn voor dit artikel niet van belang).

*****

Tabel 3 ongeveer hier

*****

Bijwoorden die de absolute graad (I) of de extreem hoge graad (III) kunnen niet door een bijwoord van een hogere klasse overtroffen worden, bijwoorden van klasse II, IV en V wel.

Tot welke klasse nu behoort *tig*? Als het tot klasse V zou behoren, en dus matig intensiverend zou zijn, zou het opgeheven moeten kunnen worden tot een bijwoord uit klasse IV, zoals in (30). Is het daarentegen een bijwoord uit klasse IV (in hoge mate intensiverend), dan zou het opgeheven moeten kunnen worden door een bijwoord uit klasse III, zoals in (31). En als *tig* in extreem hoge mate intensiverend zou zijn (klasse III) dan zou het niet door een ander bijwoord opgeheven moeten kunnen worden, zoals in (32).

(30) ?Het is al *tig* laat, om niet te zeggen heel laat. (klasse V)

(31) Het is al *tig* laat, om niet te zeggen ontzettend laat (klasse IV)

(32) Het is al *tig* laat (klasse III)

Omdat ik *tig* als intensiverend bijwoord alleen ken uit andermans taalgebruik kan ik de klasse niet met absolute zekerheid vaststellen, maar afgaand op de mij bekende voorbeelden zou ik *tig* classificeren als klasse III of IV. Zowel voorbeeld (31) als (32) lijken mij aanvaardbaar, (30) nauwelijks, daarvoor heeft *tig* te duidelijk een emfatisch karakter.

5.4. Theoretische discussie

De ontwikkeling van *tig* van onbepaald telwoord tot intensiverend bijwoord is mogelijk als volgt in zijn werk gegaan: aangezien *tig* als onbepaald telwoord een (zeer) grote hoeveelheid kon aangeven, werd het in dezelfde contexten aangetroffen als *veel* (*veel kinderen, tig kinderen*). Gaandeweg is het, net als *veel*, ook comparatieven gaan modifieren (*veel leuker, tig leuker*). Het is bijvoorbeeld heel goed mogelijk dat een zin

als (33) ambigu geworden is, d.w.z. geparafraseerd kan worden door zowel *er zijn veel systemen op de markt, die beter zijn* als door *er zijn systemen op de markt, die veel beter zijn*. Aldus ontstond wat in Heine 2002 een “bridging context” wordt genoemd: een dubbelzinnige constructie waarin *tig* geherinterpreteerd kon worden als bijwoord.

(33) Er zijn **tig** betere systemen op de markt.

Vandaaruit heeft *tig* zich ontwikkeld tot intensiverend bijwoord bij bijwoorden en bijvoeglijke naamwoorden in de stellende trap (*tig leuk*).¹⁹

Is de ontwikkeling tot intensiverend bijwoord grammaticalisering of degrammaticalisering? Ik herhaal hier nogmaals de vier criteria uit 2.3:

1. Semantische reductie (gs) / toename semantische substantie (dgs)
2. Decategorisering (gs) / recategorisering (dgs)
3. Morfologisering (gs) / demorfologisering (dgs)
4. Fonologische reductie (gs) / toename fonologische substantie (dgs)

Brinton & Traugott (2005:136) menen dat alle bijwoorden van graad die uit andere bijwoorden zijn ontstaan, “grammaticaler” zijn geworden en dus voorbeelden van grammaticalisering zijn. Volgens Klein (1998:60) daarentegen kan men alleen bij intensiveerders die afstammen van kwalitatieve adjectieven (*verschrikkelijk*) van grammaticalisering spreken, omdat hier duidelijk semantische reductie optreedt (*verschrikkelijk mooi* kan bijvoorbeeld niet geparafraseerd worden met *zo mooi dat ik het verschrikkelijk vind*). De andere groepen, waaronder de kwantitatieve elementen, zijn al enigszins gegrammaticaliseerd en daarom zou daar slechts sprake zijn van een overgang van het ene grammaticale element naar het andere grammaticale element (overigens noemt Klein *tig* niet). Mijns inziens is de betekenis van *tig* echter wel enigszins vervaagd: geeft *tig* in *tig kinderen* nog een kwantiteit aan, in *tig leuk* heeft het zelf weinig betekenis meer en dient het slechts om de betekenis van het bijwoord of bijvoeglijk naamwoord te versterken. Volgens het eerste criterium zou adverbiaal *tig* dus een geval van grammaticalisering zijn. Ook decategorisering is opgetreden, het bijwoord *tig* kan niet

langer verbogen worden, zoals het telwoord *tig* dat wel kon (*tigste*). Het derde criterium is niet relevant, omdat noch het telwoord noch het bijwoord gebonden morfemen zijn. Tenslotte is *tig* als bijwoord niet fonologisch gereduceerd, maar dat is bij grammaticalisering ook niet noodzakelijkerwijs het geval (zie 2.3). Ik concludeer daarom dat *tig* als intensiverend bijwoord volgens de in dit artikel gebruikte criteria een voorbeeld van grammaticalisering is.

6. Conclusies

Wat de ontwikkelingen van *tig* in mijn ogen zo interessant maakt, is dat *tig* bij mijn weten het enige morfeem is dat zowel degrammaticalisering als grammaticalisering heeft ondergaan. Het geval *tig* leert ons daarmee drie dingen over unidirectionaliteit. In de eerste plaats is de degrammaticalisering van *tig* tot onbepaald telwoord een voorbeeld van een verandering in “tegengestelde richting”, en kan daardoor toegevoegd worden aan het gestaag groeiende lijstje van voorbeelden van degrammaticalisering. De constatering van Haspelmath dat unidirectionaliteit geen absolute, maar statistische universele is, wordt hiermee opnieuw bevestigd. In de tweede plaats geeft de ontwikkeling van *tig* aan, dat (de)grammaticalisering niet een bepaalde richting hoeft te blijven volgen. Een element dat minder grammaticaal geworden is, kan heel goed opnieuw grammaticaliseren (vandaar het gebruik van het woord “(re)grammaticalisering” in de titel van dit artikel). Cruciaal daarbij is, dat er niet terug gekeerd wordt naar het vorige stadium (*tig* is immers niet opnieuw een derivationeel suffix geworden), maar dat er sprake is van een geheel nieuwe functie. Tenslotte kan men uit de geschiedenis van *tig* concluderen, dat grammaticale verandering niet noodzakelijkerwijs volgens één van de twee “clines” uit paragraaf 2.1 hoeft te verlopen. Voor derivationele suffixen is al eerder aangetoond dat deze niet altijd uit samenstellingen ontstaan (Norde 2006b), en *tig* laat zien dat de degrammaticalisering van een derivationeel suffix ook niet tot een lid in een samenstelling hoeft te leiden.

Naar mijn bescheiden mening hebben de ontwikkelingen van *tig* voor de *tigste* maal aangetoond, dat men zich in onderzoek naar grammaticale verandering niet teveel moet laten verblinden door generalisaties over “universele paden” (hoe interessant de

cross-linguistische overeenkomsten die typerend zijn voor grammaticalisering ook zijn), maar dat taalverandering ook altijd op microniveau bestudeerd moeten worden.

Bibliografie

Bree, Cor van

- 2004 *Historische Taalkunde*. Leuven: Acco. Geciteerd uit de bewerkte elektronische editie via de DBNL: <http://www.dbnl.org/tekst/bree001hist01/>

Brinton, Laurel J. & Elizabeth Closs Traugott

- 2005 *Lexicalization and language change*. Cambridge: Cambridge University Press.

E-ANS

- 2004 Electronische editie van de uitgave uit 1997 van de *Algemene Nederlandse Spraakkunst*, raadpleegbaar via <http://oase.uci.kun.nl/~ans/>.

González-Díaz, Victorina

- 2005 “Very and *much*: very much the same thing?”. Lezing gehouden op *New Reflections on Grammaticalization 3*, Santiago de Compostela, juli 2005.

Hamans, Camiel

- 1993 “*Van* epicentrum tot episch centrum: enige notities over distinctieve morfologie”. *Tabu* 1993, 63-73.

Haspelmath, Martin

- 2004 “On directionality in language change with particular reference to grammaticalization”. In Fischer, Olga, Muriel Norde & Harry Perridon (eds) *Up and down the cline — the nature of grammaticalization*, 17-44. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.

Heine, Bernd

- 2002 “On the role of context in grammaticalization”. In Ilse Wischer & Gabriela Diewald (eds) *New reflections on grammaticalization*, 83-101. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.

Heine, Bernd, Ulrike Claudi & Friederike Hünemeyer

- 1991 *Grammaticalization. A Conceptual Framework*. Chicago: University of Chicago press.

Heine, Bernd & Tania Kuteva

- 2002 *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heine, Bernd & Mechtild Reh
 1984 *Grammaticalization and reanalysis in African languages*. Hamburg: Buske.
- Hopper, Paul. J. & Elizabeth Closs Traugott
 1993 *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
 2003 *Grammaticalization*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Idiatov, Dmitry
 te versch “Antigrammaticalization, antimorphologization and the case of Tura”. Te verschijnen in de congresbundel van *New reflections on grammaticalization 3*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Klein, Henny
 1998 *Adverbs of degree in Dutch and related languages*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Kuryłowicz, Jerzy
 1975 [1965] “The evolution of grammatical categories”. In *Esquisses linguistiques II*, J. Kuryłowicz, 38-54. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Lehmann, Christian
 1995 [1982] *Thoughts on grammaticalization*. München & Newcastle: Lincom Europa.
 2004 “Theory and method in grammaticalization”. *Zeitschrift für Germanistische Linguistik* 32:2, 152-187.
- Lorenz, Gunter
 2002 “Really worthwhile or not really significant? A corpus-based approach to the delexicalization and grammaticalization of intensifiers in Modern English. In Ilse Wischer & Gabriela Diewald (eds) *New reflections on grammaticalization*, 143-161. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Marle, Jaap van
 1985 “Bij de woordvorming van *tig*”. *De nieuwe taalgids* 78, 145-148.
- Meillet, Antoine

- 1926 [1912] “L’*évolution des formes grammaticales*”. In: Meillet, A., *Linguistique historique et linguistique générale I*, 130-148. Paris: Edouard Champion.
- Mendez-Naya, Belen
- 2003 “On intensifiers and grammaticalization: the case of *swipe*”. *English Studies* 84:4, 372-391.
- Norde, Muriel
- 2002 “The final stages of grammaticalization: affixhood and beyond”. In Ilse Wischer & Gabriela Diewald (eds) *New reflections on grammaticalization*, 45-65. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- 2005 “Parameters of degrammaticalization”. Lezing gehouden op *New Reflections on Grammaticalization 3*, Santiago de Compostela, juli 2005.
<http://odur.let.rug.nl/norde/parameters%20of%20dgz.pdf>
- 2006a “Demarcating degrammaticalization — the Swedish s-genitive revisited”. Te verschijnen in *Nordic Journal of Linguistics* 29:2.
- 2006b “The diachrony of derivation”. Lezing op de TABU-dag, Groningen, juni 2006. <http://odur.let.rug.nl/~norde/TABU06.ppt>
 te versch. *Degrammaticalization*. Oxford University Press.
- Ramat, Paolo
- 1992 “Thoughts on degrammaticalization”. *Linguistics* 30: 549-560.
- Ross, Alan S.C. & Jan Berns
- 1992 “Germanic” In Jadranka Gvozdanović (ed.) *Indo-European numerals*, 555-715. Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Sijs, Nicoline van der
- 1996 *Leenwoordenboek. De invloed van andere talen op het Nederlands*. Den Haag: Sdu uitgevers.
- 2001 *Chronologisch woordenboek. De ouderdom en herkomst van onze woorden en betekenissen*. Amsterdam / Antwerpen: L.J. Veen.
- Willis, David
- te versch. “Syntactic lexicalisation as a third type of degrammaticalisation”.
<http://people.pwf.cam.ac.uk/dwew2/li7/willis.pdf>

jaar	<i>NRC</i>	<i>Parool</i>	<i>AD</i>	Σ
2005	7	3	9	19
2004	7	8	5	20
2003	-	10	8	18
2002	5	4	8	17
2001	4	1	10	15
2000	4	6	10	20
1999	4	3	11	18
1998	4	10	10	24
1997	5	5	7	17
1996	-	3	3	6
1995	1	3	5	9
1994	2	6	5	13
1993	2	4	5	11
1992	3	2	7	12
Σ	48	68	103	219

Tabel 1: *tig* in drie Nederlandse dagbladen, 1992-2005

klasse	graad	voorbeeld
I	absoluut	<i>volkomen, absoluut</i>
II	approximatief	<i>bijna, vrijwel</i>
II	extreem hoog	<i>uiterst, ontzettend</i>
IV	hoog	<i>erg, heel</i>
V	matig	<i>nogal, tamelijk</i>
VI	minimaal	<i>enigszins, een beetje</i>
VII	quasinegatief	<i>weinig, nauwelijks</i>
VIII	negatief	<i>niet, geenszins</i>

Tabel 2: bijwoorden van graad (< Klein 1998:20)

klasse	voorbeeld	kan overtroffen worden door	voorbeeld
I	<i>Ik weet het absoluut zeker</i>	-	
II		I	<i>Ik weet het bijna zeker, om niet te zeggen absoluut zeker</i>
III	<i>Zij is ontzettend rijk</i>	-	
IV		III	<i>Zij is erg rijk, om niet te zeggen ontzettend rijk</i>
V		IV of III	<i>Zij is tamelijk gelukkig, om niet te zeggen heel (IV) / ontzettend (III) gelukkig</i>

Tabel 3: suspension tests bij intensiverende bijwoorden

Noten

¹ Dit artikel is een bewerking van mijn lezing op de TIN-dag te Utrecht op 4 februari 2006, en ik ben de aanwezigen dank verschuldigd voor hun vragen en opmerkingen. Tevens wil ik Liefke Reitsma en Heike Behrens bedanken voor de Friese resp. Duitse voorbeeldzinnen, en Jenny Doetjes voor haar commentaren op een eerdere versie van dit artikel. Tot slot ben ik Harry Perridon erkentelijk dat hij mij er reeds tig jaar geleden op gewezen heeft dat *tig* wel eens een voorbeeld van degrammaticalisering zou kunnen zijn.

² Gebruikte afkortingen in dit artikel: PIE: Proto-Indoëuropees; PGM: Proto-Germaans; PSc: Proto-Scandinavisch; Got: Gotisch; ODe: Ouddeens; OE: Oudengels; OHD: Oudhoogduits; OIJs: Oudijslands; NI: Nederlands; Dui: Duits, Eng: Engels; Fri: Fries; Zw: Zweeds; IJs: IJslands; DAT: datief; ACC: accusatief.

³ Het voorbeeld uit het Aranda (Pama-Nyungan, Australië) is afkomstig uit Heine & Kuteva 2002:48).

⁴ In de tweede editie uit 2003 is de “slippery slope” verdwenen en hebben Hopper & Traugott een “cline” neutraler gedefinieerd als “[...] a natural “pathway” along which forms evolve, a schema which models the development of forms”, waarschijnlijk omdat de metafoor van de glibberige helling impliceert dat grammaticalisering onvermijdelijk is, bijvoorbeeld dat elk functiewoord vroeg of laat geclitiseerd zou moeten worden.

⁵ In Hopper & Traugott 2003 is “the cline of lexicality” verdwenen, mogelijk omdat men een duidelijkere scheidslijn heeft willen aanbrengen tussen lexicalisering en grammaticalisering. Omdat derivatie leidt tot nieuwe lexemen, wordt het ontstaan van derivatie daarom door sommigen als lexicalisering gezien. Dit lijkt mij niet terecht, omdat de suffixen zelf geen lexemen worden. Bovendien ziet men bij het ontstaan van derivationele morfemen dezelfde subprocessen aan het werk als bij grammaticalisering (semantische en fonologische reductie, verlies van morfosyntactische zelfstandigheid).

⁶ Met “lexicaal morfeem” bedoel ik inhoudswoorden die tot een open woordklasse behoren, zoals werkwoorden, zelfstandige en bijvoeglijke naamwoorden.

⁷ Het aantal criteria kan nog verder uitgebreid en verfijnd worden. Het meest gedetailleerde model “zijn de “parameters of grammaticalization” van Lehmann (1995 [1982]:122ff.). In Norde 2005 heb ik geprobeerd aan te tonen, dat Lehmanns parameters ook bruikbaar zijn om vast te stellen of er sprake is van degrammaticalisering.

⁸ De geschiedenis van tientallen (en telwoorden in het algemeen) is buitengewoon ingewikkeld en valt buiten het bestek van dit artikel. Er is zeer veel variatie in de vorm van het suffix, die terug te voeren is op klankwetmatige alternanties in het Proto-Germaans. Daarnaast werd **texu- / *tezu-* verbogen (als een u-stam meervoud) en congrueerde in sommige gevallen met het voorafgaande hoofdtelwoord (in de oudere Scandinavische talen werden 1 t/m 4 verbogen, in de overige Germaanse talen 1 t/m 3). Resten van deze oorspronkelijke inflectie zijn nog te vinden in onverwachte vormen als NI. *twintig* (ontstaan uit een Westgermaanse datiefvorm **twaimtezum / *twaimtizum / *twaimtuzum*). Voor details over de verbuiging van telwoorden in het Germaans zie Ross & Berns (1992:555-715).

⁹ Helaas moet na een zoekopdracht eerst nog het kaf van het koren gescheiden worden. In meer dan de helft van de gevallen betreft het namelijk iets anders dan het gewenste onbepaalde telwoord, meestal afgebroken woordvormen (*zes-tig, prach-tig*). Daarnaast blijkt *TIG* de benaming te zijn voor een bepaalde lastetechniek en een afkorting voor de belangenvereniging *Topsport In 't Geding*.

¹⁰ Het digitaal archief van het NRC gaat iets verder terug, nl. tot 1990, maar in deze periode komt *tig* slechts éénmaal voor, in 1991.

¹¹ *Tig keren* komt overigens ook voor, 3 maal in *Het Parool* en 2 maal in het *AD*). De meervoudsvorm is volgens de E-ANS bij telwoorden ook mogelijk.

¹² Van Marle gebruikt hiervoor de term “relexificatie”. Waarom is mij niet geheel duidelijk. Relexificatie is een in de creolistiek gebruikelijke term waarbij de woordenschat van de ene taal voor een zeer groot deel vervangen wordt door die van een andere taal (met hoger prestige). Hiervan lijkt mij in het geval van *tig* geen sprake.

¹³ Het kan ook de concrete betekenis van een derivatie overnemen, als in *hood* (< *neighborhood*).

---

¹⁴ Een andere mogelijkheid is uiteraard dat *tigste* zelf gedesuffigeerd is (uit *twintigste*, *tachtigste* etc.) maar als dit al zo is, is het de vraag of dit voor sprekers relevant is. *Tig* en *tigste* vormen hoe dan ook een paradigma.

¹⁵ Intensiverende bijwoorden kunnen verschillende oorsprongen hebben (Klein 1998:25ff., Heine & Kuteva 2002, Lorenz 2002, Mendez-Naya 2003). Kwantitatieve elementen zoals *tig* of het Italiaanse *molto* en het Zweedse *mycket* 'veel; zeer, erg' vormen slechts één van de bronnen van intensiveerders (verreweg de meeste ontstaan uit kwalitatieve adjectieven die een opvallende eigenschap uitdrukken, zoals *verschrikkelijk*, *waaninnig* en recenter *onwijs*, *wreed* en *vet* (Klein 1998:26f.).

¹⁶ Of een kwantificerend element ook als bijwoord van graad op kan treden is overigens taalspecifiek. Het Zweedse *mycket* 'veel' kan bijvoorbeeld zowel kwantificerend gebruikt worden bij ontelbare zelfstandige naamwoorden en bij comparatieven: *mycket vin* 'veel wijn'; *mycket bättre* 'veel beter', als intensiverend bij bijwoorden en bijvoeglijke naamwoorden: *mycket ofta* 'heel vaak', *mycket vacker* 'heel mooi'.

¹⁷ *Prolly* wordt op internet veel gebruikt voor *waarschijnlijk* (< eng. *probably*).

¹⁸ Klein zelf (1998:23) merkt bij haar classificatie op dat deze niet absoluut is, maar dat er veeleer sprake is van een continuüm.

¹⁹ Een dergelijke herinterpretatie hoeft natuurlijk niet plaats te vinden. Zoals wij in 5.1 hebben gezien, is dit met *veel* (nog) niet gebeurd. Daarbij kan de adverbiale functie ook weer verdwijnen. In het Middelenengels bijvoorbeeld kon *much* adjectieven intensiveren, maar in de periode 1500-1700 nam dit gebruik snel af, mogelijk door de opkomst van *very* (uit ouder Frans *verray* 'waar(lijk)'; González-Díaz 2005).